

VU Research Portal

Aspecten van de civielrechtelijke aansprakelijkheid van de accountant voor fouten in de jaarrekeningcontrole

Brink-van der Meer, J.E.

published in

Tijdschrift voor Ondernemingsrecht
2020

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

document license

Article 25fa Dutch Copyright Act

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

Brink-van der Meer, J. E. (2020). Aspecten van de civielrechtelijke aansprakelijkheid van de accountant voor fouten in de jaarrekeningcontrole. *Tijdschrift voor Ondernemingsrecht*, 2020(2), 67-73. [2020/13]. <http://deeplinking.kluwer.nl/?param=00D2E5FD&cpid=WKNL-LTR-Nav2>

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

Aspecten van de civielrechtelijke aansprakelijkheid van de accountant voor fouten in de jaarrekeningcontrole

Ondernemingsrecht 2020/13

In deze bijdrage wordt aandacht besteed aan de belangrijkste aspecten van civielrechtelijke aansprakelijkheid van de accountant, te weten zorgplicht en causaal verband. De zorgplicht van de accountant is: de accountant moet handelen als een redelijk handelende en redelijk bekwame extern controlerende accountant. Deze zorgplicht wordt uitgewerkt aan de hand van een drietal aan wet- en regelgeving, literatuur en jurisprudentie ontleende zorgverplichtingen: (i) hij moet voldoende deskundigheid hebben, (ii) hij voert de wettelijke controle uit met inzet van die deskundigheid, en (iii) hij kan informatie- en waarschuwingplichten hebben. Een schending van de zorg(ver)plicht(ingen) komt vooral aan de orde bij het uitvoeren van de wettelijke controle met inzet van deskundigheid. In dit verband wordt gewezen op twee belangrijke aandachtspunten waarop gelet moet worden bij deze zorgverplichting, teneinde het risico van een schending te verkleinen. Dit betreft de continuïteitsveronderstelling en de controle-informatie. Met betrekking tot het causaal verband is gebleken dat het gebrek aan csqn-verband veelal de reden voor het afwijzen van de vordering is. In dit verband wordt gewezen op het goed gefundeerd opschrijven van de vordering. Daarbij moeten de schendingen van de zorgverplichtingen separaat als subsidiaire en meer subsidiaire vorderingen op worden genomen.

1. Inleiding

De accountant ligt al geruime tijd onder vuur en is met grote regelmaat negatief in het nieuws. Een recent voorbeeld betreft de tuchtzaak inzake vastgoedconcern TCN. Wat was er – in het kort en sterk vereenvoudigd – aan de hand? TCN is in 2012 failliet gegaan. De jaarrekening over 2010 vermeldt een winst van 11 miljoen euro, maar volgens de curatoren was sprake van 64 miljoen euro verlies.² De controlerend accountant heeft bij de jaarrekening over boekjaar 2010 een goedkeurende verklaring afgegeven. De Accountantskamer verklaart in de tuchtzaak een veelheid van klachten over de accountant vrijwel volledig gegrond. De Accountantskamer overweegt dat de vergaarde (in het con-

trole dossier vastgelegde) controle-informatie overduidelijk tekortschiet met betrekking tot een aantal balansposten.³ Er is daarom ten onrechte een goedkeurende verklaring afgegeven.⁴

De verwachting is dat het (succesvol) aansprakelijk stellen van de accountant⁵ van TCN voor zijn evidente fouten in de wettelijke controle⁶ een koud kunstje is na een dergelijke tuchtrechtelijke uitspraak. In deze bijdrage sta ik stil bij de civielrechtelijke aansprakelijkheid van de accountant voor fouten in de wettelijke controle.⁷ Er passeert een tweetal aspecten van civielrechtelijke aansprakelijkheid de revue: zorgplicht en causaal verband. De selectie van deze aspecten berust op jurisprudentie-onderzoek, waaruit blijkt dat een civielrechtelijke aansprakelijkheidsstelling van de accountant veelvuldig strandt op één van deze aspecten.

In het hiernavolgende besteed ik in paragraaf 2 aandacht aan het *Vie d'Or*-arrest. Is dit arrest in het licht van een civielrechtelijke aansprakelijkheidsstelling van de accountant nog relevant? In paragraaf 3 sta ik stil bij de zorgplicht van de accountant en onderbouw ik waarom een schending van de zorgplicht vaak moeilijk aan te tonen is. Vervolgens ga ik in paragraaf 4 in op het causaal verband. Hierbij zet ik uiteen waarom een claim frequent wordt afgewezen vanwege het ontbreken van causaal verband. Ik besluit deze bijdrage met een conclusie in paragraaf 5.

2. *Vie d'Or*

In de literatuur en rechtspraak is het *Vie d'Or*-arrest⁸ maatgevend bij de civielrechtelijke aansprakelijkheid van de accountant voor fouten in de wettelijke controle. De decon-fiture van *Vie d'Or* is echter inmiddels meer dan twintig jaar

1 Annelies Brink-Van der Meer is op 23 januari 2019 aan de Vrije Universiteit gepromoveerd op Accountantsaansprakelijkheid (Recht en Praktijk, CA20), Deventer: Wolters Kluwer 2018. Zij is werkzaam bij de Vrije Universiteit als docent ondernemingsrecht en is fellow van het Zuidas Instituut voor Financieel recht en Ondernemingsrecht (ZIFO).

2 <https://accountantweek.nl/artikel/klacht-75-miljoen-euro-verschil-in-jaarrekening-tcn>.

3 Het betreft de verwerking in balansposten van de volgende onderdelen: de schatting van de hoogte van de geactiveerde belastinglatentie, de waardering van een deelneming, vier vorderingen en een belang in een VOF, het ten onrechte niet opnemen van een vordering, het ten onrechte activeren van een gebouw en de verwerking van een achtergestelde lening.

4 Accountantskamer 7 juni 2019, ECLI:NL:TACAKN:2019:41, r.o. 4.32.

5 Externe accountant in de zin van art. 1 lid 1 onderdeel f Wet toezicht accountantsorganisaties ('Wta').

6 De Wta definieert een wettelijke controle als: 'een controle van een financiële verantwoording van een onderneming of instelling ten behoeve van het maatschappelijk verkeer, die verplicht is gesteld bij of krachtens de in de bijlage bij deze wet genoemde wettelijke bepalingen' (art. 1 lid 1 sub p Wta). In de bijlage bij de Wta is aangewezen welke controles zijn aangemerkt als wettelijke controle; daartoe behoort de controle op grond van art. 2:393 BW.

7 Met betrekking tot de aansprakelijkheid van de accountant voor fouten bij de uitoefening van andere werkzaamheden, verwijs ik naar HR 17 mei 2019, ECLI:NL:HR:2019:744, JOR 2019/177, m.nt. J.B.S. Hijink.

8 HR 13 oktober 2006, LJN AW2080, JOR 2006/296, JRV 2006, 752, NJ 2008/528.

geleden en het *Vie d'Or*-arrest is dertien jaar oud. Is het arrest terecht nog steeds maatgevend na zoveel tijd?

In het arrest wordt een schets gegeven van de werkzaamheden van de accountant en wat derden in dit verband mogen verwachten. Deze schets is tot op de dag van vandaag grotendeels actueel. Ik merk wel op dat de schets vooral algemene noties bevat. Daarnaast heeft het oordeel veel vragen opgeroepen, vooral ten aanzien van de 'omstandighedenencatalogus'.⁹

De algemene noties en de onduidelijkheden met betrekking tot de omstandighedenencatalogus nopen mij tot de conclusie dat het arrest niet (langer) maatgevend zou moeten zijn. Hierbij speelt tevens een rol dat de beroepsregelgeving over de taakinvulling door een controlerend accountant een grote vlucht heeft genomen sinds het *Vie d'Or*-arrest werd gewezen (en nog meer sinds de controle van de jaarrekeningen van *Vie d'Or* waarop het arrest ziet, namelijk de controle van de jaarrekeningen over 1989 tot en met 1992). Naar mijn mening is het *Vie d'Or*-arrest (nog) slechts op één onderdeel relevant. Dit betreft de civielrechtelijke aansprakelijkheid jegens derden. De Hoge Raad heeft in het *Vie d'Or*-arrest voor het eerst uitdrukkelijk overwogen dat de controlerend accountant civielrechtelijk aansprakelijk kan zijn voor fouten in de wettelijke controle jegens een ruime kring van derden. De lagere rechtspraak volgt dit standpunt tot op heden onverkort.¹⁰

3. Zorgplicht van de accountant

De zorgplicht van de accountant is: de accountant moet handelen als een redelijk handelende en redelijk bekwaame extern *controlerende* accountant.¹¹ Deze zorgplicht wordt uitgewerkt aan de hand van een drietal – aan wet- en regelgeving, literatuur en jurisprudentie ontleende – zorgverplichtingen: (i) hij moet voldoende deskundigheid hebben, (ii) hij voert de wettelijke controle uit met inzet van die deskundigheid, en (iii) hij kan informatie- en waarschuwings-

plichten hebben. In deze paragraaf besteed ik aandacht aan deze zorgverplichtingen.

3.1 Deskundigheid

Het kader van deskundigheid van de accountant wordt gevormd door wet- en regelgeving.¹² Indien een accountant aan de opleidingseisen¹³ voldoet én zijn vaktechniek goed bijhoudt, is het risico dat hij deze zorgverplichting schendt geringer. Hierbij is van belang dat de Koninklijke Nederlandse Beroepsorganisatie van Accountants (NBA) talrijke tuchtzaken voert in verband met haar toezicht op de naleving van de opleidingseisen.

Ten aanzien van het bijhouden van vaktechniek is de volgende kanttekening op haar plaats. Een van de oorzaken van de problemen binnen de accountantssector is 'verwaarlozing van de vaktechniek'.¹⁴ Het bijhouden van vaktechniek is een belangrijk basisbeginsel van het accountantsberoep. De accountant wordt geacht hier te allen tijde aan te voldoen. Er blijkt echter veel te schorten aan de naleving van dit basisbeginsel. Accountantsorganisaties¹⁵ moeten mijns inziens verwaarlozing hard aanpakken, bijvoorbeeld door boetes of het intrekken van de bevoegdheid van accountants om de controleverklaring te mogen tekenen. Ik merk in dit verband nog wel op dat de wet- en regelgeving met betrekking tot het accountantsberoep veelvuldig aan verandering onderhevig is. De belangrijkste bron betreft de Nadere voorschriften controle- en overige standaarden (NV COS). Het wordt de accountant niet makkelijk gemaakt om op de hoogte te blijven van de actuele standaarden. De standaarden worden geregeld aangepast en zijn talrijk. Naar mijn smaak zijn er te veel (te) gedetailleerde standaarden en moet gewaakt moet worden voor overjuridisering van het beroep.

3.2 Inzet van deskundigheid

De wettelijke controle moet door de accountant worden uitgevoerd met inzet van zijn deskundigheid. De essentialia van de wettelijke controle zijn: de jaarrekening moet aan de bij en krachtens de wet gestelde voorschriften voldoen, het bestuursverslag moet met de jaarrekening verenigbaar zijn en mag geen onjuistheden van betekenis bevatten, de vereiste overige gegevens moeten zijn toegevoegd en de jaarrekening moet het in artikel 2:362 lid 1 BW vereiste inzicht

9 Zie onder andere: H. Beckman, annotatie bij HR 13 oktober 2006, *JOR* 2006/296; H.J. Blaisse, 'De reikwijdte van de derdenaansprakelijkheid van de accountant', *Ondernemingsrecht* 2013/3 (p. 13-21); J.E. Brink-van der Meer, *Accountantsaansprakelijkheid* (Recht en Praktijk nr. CA20), Deventer: Wolters Kluwer 2018, par. 4.3.2.3; J.B.S. Hijink, 'Aansprakelijkheid van controlerend accountants', in: *Aansprakelijkheid in de financiële sector*, D. Busch, C.J.M. Klaassen & T.M.C. Arons (red.), Deventer: Kluwer 2013, p. 833-865; E.C.A. Nass en H. Beckman, 'Beperking van accountantsaansprakelijkheid binnen de EU', in: *Opgelegde bescherming in het bedrijfsrecht. Ratio, methodiek en dynamiek van dwingendrechtelijke bescherming van kwetsbare belangen in het bedrijfsrecht*, F.G.M. Smeele & M.A. Verbrugh (red.), Den Haag: Boom Juridische uitgevers 2010, p. 139-166.

10 HR 13 oktober 2006, LJN AW2080, *JOR* 2006/296, JRV 2006, 752, *NJ* 2008/528, H.J. Blaisse, 'De reikwijdte van de derdenaansprakelijkheid van de accountant', *Ondernemingsrecht* 2013/3 (p. 13-21); J.E. Brink-van der Meer, *Accountantsaansprakelijkheid* (Recht en Praktijk nr. CA20), Deventer: Wolters Kluwer 2018, hfdst. 3.

11 Iedere beroepsbeoefenaar in Nederland kent een zorgplicht. De zorgplicht is in de jurisprudentie ingevuld als: 'de zorgvuldigheid die van een redelijk bekwaam en redelijk handelend vakgenoot kan worden verwacht in vergelijkbare omstandigheden'. Zie voor deze algemene norm onder andere: HR 9 november 1990, *NJ* 1991/26, HR 26 april 1991, *NJ* 1991/45 en HR 12 mei 2000, *JOR* 2000/146, HR 9 juni 2000, *NJ* 2000/460.

12 Zie hieromtrent de: Wet op het accountantsberoep, Wta, verordening gedrags- en beroepsregels accountants, nadere voorschriften permanente educatie, verordening op de kennistoets.

13 Dit betreft zowel zijn opleiding tot accountant als de jaarlijkse permanente educatie activiteiten die de accountant moet ondernemen.

14 Een 'gebrek aan discipline in de raadpleging en toepassing van actuele controle- en overige standaarden en elementaire vakprincipes, waaronder documentatie, en het in detail doorgronden en toepassen van de van toepassing zijnde verslaggevingsvereisten'. Werkgroep Toekomst accountantsberoep (2014), p. 24.

15 De Wta definieert een accountantsorganisatie als volgt: 'een onderneming of instelling die bedrijfsmatig wettelijke controles verricht dan wel een organisatie waarin zodanige ondernemingen of instellingen met elkaar zijn verbonden' (art. 1 lid 1 sub a Wta).

geven (artikel 2:393 lid 3 BW).¹⁶ Ik beperk mij tot een verkenning van enkele relevante elementen van de wettelijke controle.

3.2.1 *Het continuïteitsvraagstuk*

Het continuïteitsvraagstuk¹⁷ is één van de vele fundamentele vragen waar de accountant bij de wettelijke controle mee wordt geconfronteerd. Er is de laatste jaren veel aandacht voor het continuïteitsvraagstuk, zowel van de wetgever, in de rechtspraak als in de media. Het meest recent is het continuïteitsvraagstuk in de media aan de orde gekomen bij het faillissement van Imtech, vijf maanden nadat een – ongeclausuleerde – goedkeurende verklaring is afgegeven.¹⁸ De vraag wordt dan opgeworpen of de accountant zijn werk wel goed heeft gedaan, indien een rechtspersoon binnen afzienbare tijd na het verstrekken van een goedkeurende verklaring failliet gaat.

Het bestuur van de rechtspersoon moet bij het opmaken van de jaarrekening van de rechtspersoon een beoordeling maken van de mogelijkheid van de rechtspersoon om zijn continuïteit te handhaven.¹⁹ De accountant evalueert/controleert vervolgens de door het bestuur gehanteerde continuïteitsveronderstelling. In de tuchtrechtelijke uitspraken inzake *Eurocommerce*²⁰ en *Weyl*²¹ is nadrukkelijk aandacht besteed aan de verantwoordelijkheden van de accountant en het bestuur ter zake de continuïteitsveronderstelling. Hieruit komt naar voren dat de accountant in geval van twijfel (aanvullende) controlewerkzaamheden moet uitvoeren, de verkregen controle-informatie zichtbaar moet afwegen en beoordelen, en de uitkomsten daarvan moet documenteren. Op deze manier moet de accountant de onzekerheid over het vermogen van de rechtspersoon om zijn continuïteit te handhaven, wegnemen of terugbrengen naar een aanvaardbaar niveau.

Het is echter primair aan de gecontroleerde rechtspersoon om de gehanteerde continuïteitsveronderstelling te onderbouwen, indien er omstandigheden aan de orde zijn die serieuze twijfel doen rijzen over het vermogen van de rechtspersoon om in het komende jaar zelfstandig aan zijn verplichtingen te voldoen. Een accountant mag op zijn beurt van de rechtspersoon een nadere analyse van de continuïteitsvooruitzichten verlangen. Die analyse moet de accountant intensief beoordelen.²²

3.2.2 *Inzichtvereiste*

De Accountantskamer overweegt in de tuchtrechtelijke uitspraak inzake *TCN* dat de accountant ten onrechte een goedkeurende verklaring heeft afgegeven bij de jaarrekening over 2010, omdat hij niet, dan wel onvoldoende, heeft getoetst of de jaarrekening voldoet aan het inzichtvereiste bedoeld in artikel 2:362 BW.²³ Wat wordt er onder het inzichtvereiste verstaan?

De accountant moet bij de controle nagaan of de jaarrekening het in artikel 2:362 lid 1 BW vereiste inzicht²⁴ geeft. Het begrip 'inzicht' is een subjectief gegeven. Naar zijn aard kan daarbij geen sprake zijn van harde, objectief vaststelbare normen.²⁵ Bij de invulling van het inzichtvereiste zijn interpretatieverschillen denkbaar.²⁶ De accountant heeft hierbij een belangrijke toetsende rol. Het gaat er bij het onderzoek naar het inzichtvereiste onder meer om dat de accountant toetst of de door het bestuur gemaakte keuzes in redelijkheid gemaakt konden worden, aanvaardbaar zijn en tot een verantwoord oordeel en het vereiste inzicht leiden, met inachtneming van de geldende wet- en regelgeving.²⁷ Dergelijk onderzoek vereist professionele oordeelsvorming.²⁸ De voor de controle zeer relevante standaarden in NV COS hebben een 'principle based' karakter, hetgeen ruimte laat voor professionele oordeelsvorming. Professionele oordeelsvorming is een belangrijk onderdeel van de zorgplicht van de accountant. Door het subjectieve element is er een aanmerkelijk geringere kans op een schending van dit onderdeel van de zorgplicht. De accountant moet er echter wel voor zorg dragen dat zijn professionele oordeelsvorming ter zake het inzichtvereiste goed onderbouwd in het controledossier is vastgelegd. Dit is onder andere relevant omdat professionele oordeelsvorming een open norm betreft die zonder twijfel aanleiding geeft voor discussie en interpretatieverschillen. Is geen sprake van goede vastlegging, dan is de

16 Naar de letter moet de accountant indien de jaarrekening is ingericht volgens EU IFRS, eveneens toetsen aan het in art. 2:362 lid 1 BW vereiste inzicht terwijl dit artikel niet van toepassing is (art. 2:362 lid 9 BW). Deze anomalie waarop in de literatuur meermaals is gewezen, heeft de wetgever nog steeds niet recht gezet. Het vereiste inzicht is ook geen bepaling die voorkomt in IFRS. Een redelijke uitleg brengt mee dat het in deze situatie getoetst moet worden aan het in EU IFRS opgenomen getrouwheidsvereiste.

17 Art. 2:384 lid 3 BW, IAS 1.25 en Rj 170.

18 Andere voorbeelden zijn DSB Bank en effectenhandelshuis Van der Moolen, beide gingen binnen afzienbare tijd na het afgeven van de goedkeurende verklaring bij de jaarrekening failliet.

19 NV COS Standaard 570 Continuïteit, nr. 4.

20 Accountantskamer 30 november 2015, ECLI:NL:TACAKN:2015:146.

21 Accountantskamer 18 december 2015, ECLI:NL:TACAKN:2015:154.

22 Accountantskamer 30 november 2015, ECLI:NL:TACAKN:2015:146; Accountantskamer 18 december 2015, ECLI:NL:TACAKN:2015:154, r.o. 4.27.3. Dit onderdeel is tijdens het hoger beroep niet aan de orde gekomen (CBB 16 november 2017, ECLI:NL:CBB:2017:359 en ECLI:NL:CBB:2017:360).

23 Accountantskamer 7 juni 2019, ECLI:NL:TACAKN:2019:41, r.o. 4.32.

24 'Inzicht' is hetzelfde als 'getrouw beeld'. Zie nader J.E. Brink-Van der Meer, *Accountantsaansprakelijkheid* (Recht en Praktijk nr. CA20), Deventer: Wolters Kluwer 2018, par. 1.4.2.3.

25 W.J. Schoonderbeek, 'Algemene grondslagen van de jaarrekening in de wet- en regelgeving', in: *Externe verslaggeving in theorie en praktijk*, deel 1, M.N. Hoogendoorn e.a. (red.), Den Haag: Delwel 1995, p. 164.

26 Dit heeft tot gevolg dat er veel is geschreven over het inzichtvereiste, zie onder andere: H. Beckman & F. Krens, *Compendium voor de jaarrekening*, Deventer: Kluwer (online), 4.1.2; J.B.S. Hijink, *Publicatieverplichtingen voor beursvennootschappen*, Deventer: Kluwer 2010, p. 390; H. Reimers, 'Het toetsingskader van de jaarrekening', MAB (*Maandblad voor Accountancy en Bedrijfsconomie*, oktober 2006, p. 471.

27 E.L. Zetteler & M. Pheijffer, 'Enige aspecten van accountantstuchtrecht', *Tvj* 2016/12 (p. 9).

28 NV COS 200, par. 13 definities, sub k Ook wel: professional judgement of vakkundige oordeelsvorming. Zie ook: D.W.S. van Onzenoort, 'Manoeuvres tussen wat mag en moet stelt accountant op de proef', *Accountancy-nieuws* 2010, nr. 12 en Blaisse, 'De reikwijdte van de derdenaansprakelijkheid van de accountant', *Ondernemingsrecht* 2013/3 (p. 13 e.v.).

kans op een schending van dit onderdeel van de zorgplicht aanzienlijk groter.

3.2.3 Controlewerkzaamheden en controleverklaring²⁹

De wettelijke controle bestaat in feite uit twee stappen.³⁰ allereerst het verrichten van voldoende controlewerkzaamheden in overeenstemming met de daarvoor geldende wet- en regelgeving, gevolgd door het afgeven van de controleverklaring. De controleverklaring mag pas worden afgegeven, indien het controlerisico is teruggebracht tot een 'aanvaardbaar laag niveau'.³¹ Het controlerisico is het risico dat de accountant een niet passend oordeel tot uitdrukking brengt. Teneinde het controlerisico terug te brengen tot een 'aanvaardbaar laag niveau', moet de accountant voldoende controlewerkzaamheden verrichten met betrekking tot de in het voorgaande weergegeven kernpunten van de wettelijke controle. De accountant stelt daarbij zoveel als mogelijk zeker dat (i) de onzekerheid over het feitenmateriaal dat aan de jaarrekening ten grondslag ligt is verminderd tot een 'aanvaardbaar laag niveau' en (ii) het beeld dat het bestuur van de rechtspersoon in de jaarrekening construeert op basis van het materiaal getrouw is.³²

Bij de beantwoording van de vraag of voldoende controlewerkzaamheden zijn verricht, speelt een belangrijke rol of de accountant voldoende en geschikte controle-informatie heeft verkregen. Uit tuchtrechtelijke jurisprudentie (*Econcern*,³³ *Weyl*,³⁴ *Vestia*³⁵ en *Eurocommerce*³⁶) volgt dat hier sprake van is, indien aannemelijk is dat met betrekking tot diverse onderdelen van de jaarrekening, de toelichting daaronder begrepen, voldoende en geschikte controlewerkzaamheden zijn verricht. Alsdan is pas aannemelijk dat de accountant voldoende en geschikte controle-informatie heeft gekregen. De controle van de jaarrekening moet met voldoende diepgang en met een voldoende professioneel-kritische instelling gepland en uitgevoerd worden. Is daar sprake van, dan is een goedkeurende verklaring in het maatschappelijk verkeer gebracht waar een deugdelijke grondslag voor bestaat (lees: terecht een goedkeurende verklaring afgegeven). Is geen sprake van bovenstaande, dan is

'ten onrechte een goedkeurende verklaring afgegeven'. Er zijn alsdan twee gezichtspunten mogelijk:

- inhoudelijk of substantieel: er is een controleverklaring met een onjuiste strekking afgegeven. Met andere woorden: bij deze jaarrekening had een andere verklaring afgegeven moeten worden;
- procedureel: de accountant heeft niet voldoende en geschikte controle-informatie vergaard voor het afgeven van de verklaring. Met andere woorden: de accountant heeft onvoldoende basis verkregen voor het afgeven van de verklaring.

Bij de geschillen inzake *Econcern*, *Weyl*, *Vestia* en *Eurocommerce* is in ieder geval sprake geweest van een 'procedureel' ten onrechte afgegeven verklaring. Bij *Vestia* is sprake geweest van een 'procedureel' en 'inhoudelijk' ten onrechte afgegeven verklaring. De accountant van *Vestia* heeft hier een mededeling omtrent het niet-handhaven van de goedkeurende verklaring afgegeven.³⁷ Bij de andere geschillen blijft het in het ongewisse of tevens sprake is van een 'inhoudelijk' ten onrechte afgegeven verklaring. Hierbij is relevant dat een 'procedureel' ten onrechte afgegeven verklaring nog steeds kan passen bij de jaarrekening (met andere woorden: 'inhoudelijk' terecht kan zijn afgegeven), omdat geen sprake is van een afwijking van materieel belang³⁸ (bijvoorbeeld: er is niets mis met de omzetverantwoording in de jaarrekening ook al heeft de accountant dat niet goed gecontroleerd). Een 'procedureel' terecht afgegeven verklaring kan echter ook 'inhoudelijk' terecht zijn afgegeven. Een voorbeeld hiervan betreft het geschil inzake de *Fairfield-fondsen*.³⁹ Dit geschil staat in verband met één van de grootste fraudezaken ooit, bij de aan Madoff toebehorende bedrijven. In deze casus is achteraf vastgesteld dat er 'inhoudelijk' geen goedkeurende verklaringen afgegeven hadden mogen worden.⁴⁰ De verklaringen lijken 'procedureel' wel terecht te zijn afgegeven. Gezien de omstandigheden zijn namelijk voldoende controlewerkzaamheden verricht, omdat sprake was van redelijkerwijs niet te ontdekken fraude.⁴¹

Voordat de accountant zijn controleverklaring afgeeft⁴² vraagt de accountant standaard naar een door de opdrachtgever ondertekende bevestiging bij de jaarrekening (ook wel management representation letter of letter of representation, hierna: 'LOR', genoemd). Met behulp van de LOR

29 Ex. art. 2:393 lid 5 BW.

30 J.E. Brink-Van der Meer, *Accountantsaansprakelijkheid* (Recht en Praktijk nr. CA20), Deventer: Wolters Kluwer 2018, par. 1.4.2.6 en 4.4.3.

31 NV COS Standaard 500 Controle-informatie, par. A3 en NV COS Standaard 200 Algemene doelstellingen van de onafhankelijke accountant, alsmede het uitvoeren van een controle overeenkomstig de Standaarden, par. 5.

32 J.E. Brink-Van der Meer, *Accountantsaansprakelijkheid* (Recht en Praktijk nr. CA20), Deventer: Wolters Kluwer 2018, par. 1.4.2.6.

33 Accountantskamer 13 oktober 2014, ECLI:NL:TACAKN:2014:80 (13/2393 en 13/2394 Wtra AK), ECLI:NL:TACAKN:2014:79 (14/504 en 14/505 Wtra AK), ECLI:NL:TACAKN:2014:78 (14/1086 en 14/1087 Wtra AK) en ECLI:NL:TACAKN:2014:77 (14/1136 en 14/1137 Wtra AK) en A. Dieleman & J.F. Garvelink, 'Noot bij uitspraak Accountantskamer inzake Econcern 13 oktober 2014 (ECLI:NL:TACAKN:2014:80)', Tvj, december 2014, p. 142-147.

34 Accountantskamer 18 december 2015, ECLI:NL:TACAKN:2015:154.

35 Cbb 25 februari 2016, ECLI:NL:CBB:2016:35. Zie tevens: Cbb 25 februari 2016, ECLI:NL:CBB:2016:36, Cbb 25 februari 2016, ECLI:NL:CBB:2016:37 en Accountantskamer 19 augustus 2013, ECLI:NL:TACAKN:2013:22.

36 Accountantskamer 30 november 2015, ECLI:NL:TACAKN:2015:146.

37 J.E. Brink-Van der Meer, 'Fouten in de jaarrekening en de externe accountant', Tvj 2018/6.

38 J.E. Brink-Van der Meer, *Accountantsaansprakelijkheid* (Recht en Praktijk nr. CA20), Deventer: Wolters Kluwer 2018, par. 1.4.2.3 omtrent materieel belang.

39 Hof Amsterdam 2 oktober 2018, ECLI:NL:GHAMS:2018:3522, Rb. Amsterdam 26 september 2018, ECLI:NL:RBAMS:2018:6897 en J.E. Brink-Van der Meer, 'Accountant en Fraude', O&F 2018/4.

40 In het geschil met de curator van de Fairfield-fondsen lijkt als vaststaand te worden aangenomen dat sprake is van ten onrechte afgegeven controleverklaringen (Rb. Amsterdam 26 september 2018, ECLI:NL:RBAMS:2018:6897, r.o. 3.2). Zie nader: J.E. Brink-van der Meer, 'Accountant en Fraude', O&F 2018/4, par. 4.3.

41 Ik sta in deze bijdrage verder niet stil bij fraude. Ik verwijs naar J.E. Brink-Van der Meer, 'Accountant en Fraude', O&F 2018/4.

42 De accountant moet de controlewerkzaamheden hebben afgerond.

verzekert de accountant zich ervan dat de uiteindelijke jaarrekening een getrouwe weergave is van de feitelijkheden.⁴³

Tot slot wijs ik er op dat met een controleverklaring 'slechts' een redelijke mate van zekerheid wordt beoogd dat de gecontroleerde jaarrekening een getrouw beeld geeft van het vermogen en resultaat op basis van een algemeen aanvaard stelsel van financiële verslaggeving. Met andere woorden: een redelijke mate van zekerheid dat de gecontroleerde jaarrekening geen afwijkingen van materieel belang bevat, die het gevolg zijn van fraude of van fouten. Een redelijke mate van zekerheid is een hoog niveau van zekerheid. Redelijke mate van zekerheid is minder dan absolute zekerheid.

3.2.4 Conclusie

Het uitvoeren van de wettelijke controle door de accountant met inzet van zijn deskundigheid is de belangrijkste zorgverplichting. Deze zorgverplichting hangt nauw samen met de controleverklaring. De zorgverplichting is daarom onverkort jegens opdrachtgever en derden van toepassing. Indien een accountant civielrechtelijk aansprakelijk wordt gesteld voor (fouten in) de wettelijke controle, speelt deze zorgverplichting vaak een hoofdrol.

Bij deze zorgverplichting valt in het bijzonder op dat in wet- en regelgeving sprake is van veel open normen, zoals 'redelijke mate van zekerheid', 'materieel belang', 'getrouw beeld/inzicht', 'voldoende en geschikte', 'aannemelijk' en 'aanvaardbaar laag niveau'. Deze normen worden ingevuld met behulp van professionele oordeelsvorming. Er wordt in dit verband wel gesproken van een 'grijs gebied', waarin niet precies wordt aangegeven wat je moet doen. Professionele oordeelsvorming kent een zeker subjectief element. Professionele oordeelsvorming is feitelijk 'gevoel en indruk'.⁴⁴ Door het subjectieve element is het risico dat de accountant deze zorgverplichting schendt geringer. Daar komt nog eens bij dat de accountant voor aanvang van de controle de risico's inschat van een afwijking van materieel belang. Deze risico-inschatting is bepalend voor de vraag welke controlewerkzaamheden verricht moeten worden. Indien deze risico-inschatting conform de wet- en regelgeving is gemotiveerd en in het controledossier is vastgelegd,⁴⁵ wordt het risico dat de accountant deze zorgverplichting schendt nog geringer.

Het risico van schending van deze zorgverplichting is mijns inziens beheersbaar voor een accountant die de normen te goeder trouw en met redelijke inspanning toepast en effectief gebruikmaakt van geëigende controle-instrumenten (zoals dossiervorming). Dit blijkt ook uit het feit dat er

bijna geen (lagere) rechtspraak of tuchtrechtspraak is met betrekking tot de wettelijke controle. Indien wel in het civiele recht een beroep wordt gedaan op een schending van deze zorgverplichting, slaagt dit beroep zeker niet altijd. Ik verwijs in dit verband naar de uitspraken inzake de civielrechtelijke aansprakelijkheidsstellingen met betrekking tot *Vie d'Or*,⁴⁶ *Dipasa*,⁴⁷ *Heli Holding*,⁴⁸ *Ceteco*,⁴⁹ *Welsec*⁵⁰ en *Fairfield*.⁵¹ In de uitspraken inzake *Dipasa*, *Heli Holding* en *Welsec* is een schending van de zorgverplichting aangenomen. Bij *Fairfield* is een schending van de zorgverplichting afgewezen. In het *Vie d'Or*-arrest heeft de Hoge Raad het arrest van het Hof Den Haag op dit onderdeel vernietigd en terugverwezen naar het hof. In de *Ceteco* uitspraak blijft het ongewis of sprake is van een schending van de zorgverplichting.

3.3 Informatie- en waarschuwingsplicht

De accountant kan een informatie- en waarschuwingsplicht hebben. Hierbij wordt een onderscheid gemaakt tussen zijn opdrachtgever en derden, omdat jegens hen verschillende informatie- en waarschuwingsplichten gelden. Dit hangt samen met het feit dat derden in de praktijk alleen beschikken over de controleverklaring.

3.3.1 Informatieplicht

Jegens de opdrachtgever is sprake van een vergaande informatieplicht. Er wordt hierbij een onderscheid gemaakt tussen drie rapporteringsvormen: 1) controleverklaring, 2) accountantsverslag en 3) managementletter. De opdrachtgever wordt met behulp van het accountantsverslag en het managementverslag geïnformeerd over de uitvoering en de voltooiing van de opdracht. Indien duidelijk is dat een opdrachtgever door gebrek aan door de accountant te verstrekken informatie niet in staat is geweest tijdig daarop afgestemde maatregelen te treffen, ligt een groot aansprakelijkheidsrisico op de loer. De accountant doet er daarom goed aan alle mondeling verstrekte informatie schriftelijk aan zijn opdrachtgever te bevestigen.

Een derde, niet zijnde een externe toezichthouder zoals de AFM, zal over het algemeen slechts de beschikking hebben over de controleverklaring ex. artikel 2:393 lid 5 BW (en de openbaargemaakte jaarrekening). Derden mogen verwachtingen ontleen aan deze controleverklaring, zoals door de Hoge Raad overwogen in het *Vie d'Or*-arrest. De accountant kan in de controleverklaring bepaalde aangelegenheden benadrukken (art. 2:393 lid 5 onder d BW). Dergelijke mededelingen hebben slechts een generiek karakter. De mededeling is niet afgestemd op de belangen van specifieke derden. Er volgt dus geen specifieke informatieplicht jegens derden

43 J.E. Brink-Van der Meer, *Accountantsaansprakelijkheid* (Recht en Praktijk nr. CA20), Deventer: Wolters Kluwer 2018, par. 4.4.3.6, omtrent de achtergrond en tegenstanders van de LOR.

44 M. van der Zijde, Wat is eigenlijk auditkwaliteit?, presentatie Symposium Statistical Auditing, Limperg Instituut, 20 mei 2015.

45 NV COS 315 Risico's op een afwijking van materieel belang identificeren en inschatten door inzicht te verwerven in de entiteit en haar omgeving en NV COS 230 Controledocumentatie.

46 HR 13 oktober 2006, LjN AW2080, JOR 2006/296, JRV 2006/752, NJ 2008/528 (*Vie d'Or*), r.o. 5.4.4.

47 HR 26 januari 2007, LjN AZ2589, RvdW 2007/131 (*Dipasa*).

48 Hof Amsterdam 5 juli 2016, ECLI:NL:GHAMS:2016:2681 (*Heli Holding*).

49 Rb. Utrecht 12 december 2007, LjN BB9709, RO 2008/13 (*Ceteco*).

50 Rb. Noord-Nederland, 19 juli 2017, ECLI:NL:RBNNE:2017:2788 (*Welsec*).

51 Hof Amsterdam 2 oktober 2018, ECLI:NL:GHAMS:2018:3522, Rb. Amsterdam 26 september 2018, ECLI:NL:RBAMS:2018:6897.

uit. Blaisse⁵² merkt terecht op dat geen zelfstandige betekenis moet worden toegekend aan door de accountant met het oog op de positie van derden te treffen maatregelen en te verstrekken informatie. Dit is over het algemeen de verantwoordelijkheid van het bestuur van de rechtspersoon. Er is (vooralsnog) geen sprake van informatieverplichtingen jegens derden. De informatieverplichting ziet daarmee hoofdzakelijk op de relatie tussen opdrachtgever en accountant.

3.3.2 Waarschuwingsplicht

Waarschuwen strekt er toe dat de ander een specifiek risico opmerkt en desgewenst kan vermijden.⁵³ Een waarschuwingsplicht van de accountant jegens zijn opdrachtgever is niet vanzelfsprekend. Ten aanzien van de invulling van de waarschuwingsplicht wijst ik op een aantal na het *Vie d'Or*-arrest gewezen uitspraken.⁵⁴ In deze uitspraken wordt een waarschuwingsplicht van de accountant jegens zijn opdrachtgever alleen aangenomen, indien een waarschuwing het ontstaan van een bepaalde situatie had kunnen voorkomen. Dit betreft de effectiviteit van de waarschuwing.⁵⁵ Dit hangt nauw samen met het vraagstuk van causaliteit, zie hierna. De waarschuwingsplicht lijkt min of meer losgekoppeld te zijn van de jaarrekening. De plicht ontstaat als gevolg van de opdracht tot controle van de jaarrekening, maar lijkt daar niet meer door beperkt te worden.

Op dit moment heeft de accountant jegens derden (nog) geen algemene waarschuwingsplicht. *In specifieke omstandigheden kan dit anders zijn.*⁵⁶ Vooralsnog is niet duidelijk aan welke omstandigheden dan wordt gedacht.

4. Causaal verband

Indien sprake is van een schending van de zorgplicht uit paragraaf 3, is er nog geen verbintenis tot schadevergoeding ontstaan. Voor een succesvolle civielrechtelijke aansprakelijkheidstelling moet naast een schending van de zorgplicht worden bewezen dat: de tekortkoming dan wel onrechtmatige daad kan worden toegerekend aan de aangesproken accountant(sorganisatie), er sprake is van schade en er een causaal verband bestaat tussen de tekortkoming dan wel onrechtmatige daad en de schade. Zoals in het voorgaande reeds aangestipt, wordt een claim ondanks een schending van de zorgplicht vaak alsnog afgewezen vanwege het ontbreken van causaal verband.

Het causaal verband wordt in twee stappen vastgesteld.⁵⁷ De eerste stap betreft het *conditio sine qua non*-verband ('*csqn*-verband') (artikelen 6:74 BW en 6:162 BW). Het *csqn*-verband is een ondergrens. Zonder het *csqn*-verband zou het gevolg niet zijn ingetreden. De rechter komt pas toe aan de tweede stap, indien het *csqn*-verband vaststaat.⁵⁸ De tweede stap betreft de leer van de redelijke toerekening. Hierbij wordt de vraag beantwoord of het ook redelijk is om de schade aan de aangesproken accountant toe te rekenen (artikel 6:98 BW). Beide stappen moeten per schadepost worden doorlopen.⁵⁹ Zodoende moet voor iedere schadepost afzonderlijk worden getoetst of is voldaan aan beide stappen.

4.1 *Csqn*-verband en inzet van deskundigheid

Bij een schending van de zorgverplichting om de wettelijke controle uit te voeren met inzet van deskundigheid staat het *csqn*-verband tussen de beroepsfout van de accountant en de schade van de benadeelde pas vast, indien de benadeelde op basis van de juiste controleverklaring of jaarrekening anders zou hebben gehandeld of nagelaten, dan hij heeft gedaan op basis van de afgegeven controleverklaring en onjuiste jaarrekening.⁶⁰ Bestaat de beroepsfout bijvoorbeeld uit het niet opmerken van fraude, dan ontbreekt het *csqn*-verband indien die fraude dusdanig gewiekst is opgezet, dat die ook bij een adequate controle niet zou zijn opgemerkt.⁶¹

Met betrekking tot derden moet redelijkerwijs aannemelijk worden gemaakt dat de derde kennis heeft genomen van de controleverklaring en/of jaarrekening voordat hij een beslissing nam (en daardoor is misleid).⁶²

4.2 *Csqn*-verband en de informatie- en waarschuwingsplicht

Er is slechts sprake van een *csqn*-verband bij een schending van de zorgverplichting om te informeren en waarschuwen, indien aannemelijk gemaakt kan worden dat er zou zijn ingegrepen door de opdrachtgever,⁶³ wanneer de opdrachtgever eerder van de beroepsfout op de hoogte zou zijn geweest. Het *csqn*-verband ontbreekt indien de personen die

52 H.J. Blaisse, 'De reikwijdte van de derdenaansprakelijkheid van de accountant', *Ondernemingsrecht* 2013/3 (p. 13).

53 E.A.L. van Emden & M. de Haan, *Beroepsaansprakelijkheid* (Recht en Praktijk nr. CA11), Deventer: Kluwer 2014, par. 3.5 met verwijzing naar HR 23 november 2001, ECLI:NL:HR:2001:AB2737, NJ 2002/386 en NJ 2002/387 (*Informed consent*).

54 Rb. Utrecht 12 december 2007, LJN BB9709, RO 2008/13 (*Ceteco*), Rb. Amsterdam 3 april 2008, LJN BC8599, JOR 2008/125 (*College Sanering Ziekenhuisvoorzieningen/KPMG*).

55 A. Ettema & K.J.O. Jansen, 'Waarschuwingsplichten voor financiële ondernemingen', in: D. Busch, C.J.M. Klaassen & T.M.C. Aronse, *Aansprakelijkheid in de financiële sector*, Deventer: Kluwer 2013, p. 107.

56 Rb. Utrecht 12 december 2007, LJN BB9709, RO 2008/13 (*Ceteco*), r.o. 8.17.

57 *Asser/Hartkamp & Sieburgh 6-II* 2017/50; J. Spier e.a., *Verbintenissen uit de wet en Schadevergoeding*, Studiereeks Burgerlijk Recht, deel 5, Deventer: Kluwer 2015, zevende druk, p. 270; B.J. de Jong, *Misleiding op de effectenmarkt* (diss.), Serie vanwege het Van der Heijden Instituut, deel 103, Deventer: Kluwer 2010.

58 HR 24 december 2010, ECLI:NL:HR:2010:BO1799, r.o. 3.10, NJ 2011/251 (*Fortis/De Bourgonje*) en HR 5 juni 2009, ECLI:NL:HR:2009:BH2815, r.o. 5.5.1, NJ 2012/182 (*De Treek/Dexia*).

59 A.J. Akkermans, *De 'omkeringsregel' bij het bewijs van causaal verband* (oratie VU Amsterdam), Den Haag: Boom Juridische Uitgevers 2002, p. 30 en A.C.W. Pijls, 'Het causaliteitsvereiste bij prospectusaansprakelijkheid', *Ondernemingsrecht* 2009/41 (p. 185).

60 Boonekamp, in: *GS Schadevergoeding*, art. 6:98 BW, aantekening 1.3.1 en E.A.L. van Emden & M. de Haan, *Beroepsaansprakelijkheid* (Recht en Praktijk nr. CA11), Deventer: Kluwer 2014, par. 6.1.

61 HR 26 januari 2007, LJN AZ2589, RvdW 2007/131 (*Dipasa*).

62 HR 13 oktober 2006, LJN AW2080, JOR 2006/296, JRV 2006/752, NJ 2008/528 (*Vie d'Or*), r.o. 5.4.6.

63 Er is (vooralsnog) geen sprake van (specifieke) informatie- of waarschuwingsverplichtingen jegens derden.

geacht worden in te grijpen, volledig op de hoogte zijn.⁶⁴ In dat geval heeft waarschuwen geen zin.

4.3 *Csqn-verband herbezien*

Sinds het *Vie d'Or*-arrest is in – voor zover mij bekend – elf geschillen op het gebied van civielrechtelijke aansprakelijkheid van de accountant voor fouten in de wettelijke controle (ten minste één) uitspraak geweest. In zes van deze uitspraken⁶⁵ komt het csqn-verband nadrukkelijk aan de orde. Opmerkelijk is dat vijf van de zes vorderingen zijn afgewezen vanwege het ontbreken van het csqn-verband tussen de gemaakte fout en de gevorderde schade.⁶⁶ In vier van deze geschillen⁶⁷ betrof dit het ontbreken van het csqn-verband tussen de waarschuwingsplicht en de schade.

In de geschillen inzake *Ceteco* en *Welsec* komt mijns inziens de vraag aan de orde of sprake is van een schending van twee zorgverplichtingen. In mijn benadering is alsdan sprake van twee zelfstandige vorderingen, een schending van de zorgverplichting tot inzet van deskundigheid en van de zorgverplichting tot informeren en waarschuwen. Ten aanzien van het csqn-verband speelt dit onderscheid in zorgverplichtingen echter geen rol. Het csqn-verband moet weliswaar per schadepost worden vastgesteld, maar niet per zorgverplichting. Beide zorgverplichtingen maken onderdeel uit van de overkoepelende zorgplicht. Bij de vaststelling van het csqn-verband wordt slechts naar de overkoepelende zorgplicht gekeken. In de hiervoor kort aangehaalde uitspraken komt dit tot uitdrukking door het feit dat slechts gekeken wordt naar het csqn-verband tussen de waarschuwingsplicht en de schade. De schending van de zorgverplichting tot inzet van de deskundigheid komt in dit verband niet aan de orde. Daaruit volgt dat bij een schending van twee (of meer) zorgverplichtingen en het ontbreken van het csqn-verband ten aanzien van één van deze zorgverplichtingen, de vordering in zijn geheel wordt afgewezen. Een en ander valt te voorkomen door de vordering goed gefundeerd op te schrijven. Daarbij moeten de schendingen van de zorgverplichtingen separaat als subsidiaire en meer subsidiaire vorderingen op worden genomen.

5. Conclusie

Teneinde een accountant succesvol civielrechtelijk aansprakelijk te stellen, moet in ieder geval aannemelijk worden gemaakt dat er een schending van de zorgplicht is (waardoor

sprake is van een tekortkoming in de nakoming van een verbintenis of een onrechtmatige daad), de tekortkoming dan wel onrechtmatige daad kan worden toegerekend aan de aangesproken accountant(sorganisatie), er sprake is van schade en er een causaal verband bestaat tussen de tekortkoming dan wel onrechtmatige daad en de schade.

In deze bijdrage heb ik stilgestaan bij de belangrijkste aspecten van civielrechtelijke aansprakelijkheid van de accountant, te weten een schending van de zorgplicht en het causaal verband. Een schending van de zorgplicht kan vooral aan de orde komen bij het uitvoeren van de wettelijke controle met inzet van deskundigheid. In dit verband heb ik gewezen op twee belangrijke risicofactoren, het continuïteitsvraagstuk en controle-informatie. Met betrekking tot het causaal verband is gebleken dat het gebrek aan csqn-verband veelal de reden voor het afwijzen van de vordering is.

In mijn inleiding stel ik de tuchtzaak inzake *TCN* aan de orde. Naar alle waarschijnlijkheid zal een civielrechtelijke aansprakelijkheidstelling van de accountant de volgende stap in dit geschil zijn. Ik benijd de accountant niet, voor zover hij wordt aangesproken wegens een schending van de zorgverplichting om de wettelijke controle uit te voeren met inzet van zijn deskundigheid. Voorts is van belang dat de curatoren de tuchtzaak aanhangig hebben gemaakt. In het licht van het causaal verband vraag ik me af wat de consequentie is, indien de curatoren de civielrechtelijke aansprakelijkheidsprocedure instellen namens de gezamenlijke schuldeisers.⁶⁸ Mijns inziens is het succesvol civielrechtelijk aansprakelijk stellen van de accountant in kwestie, ondanks de tuchtrechtelijke uitspraak, daardoor nog allesbehalve een gelopen race.

64 Rb. Utrecht 12 december 2007, LJN BB9709, RO 2008/13 (*Ceteco*), Rb. Amsterdam 3 april 2008, LJN BC8599, JOR 2008/125 (*College Sanering Ziekenhuisvoorzieningen/KPMG*), Rb. Utrecht 29 april 2009, LJN B13323 (*Gemeente Veenendaal/KPMG*), Rb. Noord-Nederland, 19 juli 2017, ECLI:NL:RBNNE:2017:2788 (*Welsec*), HR 22 september 2017, ECLI:NL:HR:2017:2452.

65 HR 26 januari 2007, LJN AZ2589, RvdW 2007/131 (*Dipasa*), Hof Amsterdam, 5 juli 2016, ECLI:NL:GHAMS:2016:2681 (*Heli Holding*), *Ceteco*, *College Sanering Ziekenhuisvoorzieningen/KPMG*, *Gemeente Veenendaal/KPMG* en *Welsec* (vindplaats, zie voetnoot 64).

66 *Dipasa*, *Ceteco*, *College Sanering Ziekenhuisvoorzieningen/KPMG*, *Gemeente Veenendaal/KPMG* en *Welsec* (vindplaats, zie voetnoot 64 en 65).

67 *Ceteco*, *College Sanering Ziekenhuisvoorzieningen/KPMG*, *Gemeente Veenendaal/KPMG* en *Welsec* (vindplaats, zie voetnoot 64).

68 HR 14 januari 1983, NJ 1983/597 (*Peeters q.q./Gatzen*).